

Praktické potíže cizinců v ČR¹

Blanka Tollarová

Abstrakt:

Text se zabývá závěry výzkumu z roku 2006, který se věnoval postavení imigrantů v české společnosti a jejich subjektivnímu hodnocení a vnímání sebe sama jako cizinců v ČR. Výzkum zachytil různé situace, ve kterých se migranti ocitají při řešení běžných záležitostí, jako je bydlení, práce, kontakt s úřady. Důraz byl kladen zejména na ty situace, kdy respondenti nebyli spokojeni s přístupem rozdílných institucí, kdy je považovali za diskriminující, místy až vedoucí k jejich vyloučení z určité oblasti společenského života.

Předkládaný text popisuje témata, která respondenti našeho výzkumu považují za specifická pro sebe jako cizince a při kterých se dostávají do asymetrické pozice právě proto, že jsou cizinci. Jsou to témata a situace, které vyplývají z jejich právního postavení cizinců, ale také z pozice, kterou jim z jejich hlediska vymezuje česká společnost v situacích, které nejsou upraveny žádným zákonem.

Text přináší popis subjektivního pohledu respondentů na formální struktury, se kterými přicházejí do kontaktu, a identifikuje pro ně nejpalčivější problémové okruhy. Nemá ale za cíl popisovat fungování úřadů nebo soukromých institucí ve vztahu k cizincům. Respondenti při vyprávění o svých zkušenostech s úřady, s hledáním zaměstnání či bydlení hovořili o tom, jak s nimi zástupci institucí komunikují, jak k nim přistupují, jak s nimi jednají – a přitom více či méně explicitně popisovali postavení ve společnosti, které jim podle jejich názoru tyto instituce či jejich představitelé přisuzují. V tomto textu se budu zabývat situacemi, kdy respondenti nejsou spokojeni s přístupem formálních struktur, kdy je považují za diskriminující, ponižující, obtěžující či vedoucí k jejich vyloučení z účasti na nějaké oblasti společenského života. Jsou to situace, které mohou potenciálně ovlivňovat subjektivní pocit integrovanosti respondentů v ČR.

¹ Text byl publikován v: Šanderová, J., ed.: Nerovnosti kolem nás. Pracovní texty projektu „Reprodukce sociálních nerovností v podmínkách politiky rovnosti“. Praha. str. 29-52, ISBN 80-239-8209-5

Označení za cizince a prvotní bariéra - „A Vy jste odkud?“

Při rozhovorech se ukázalo, na jakých situacích a faktorech závisí důležitost, kterou respondenti tématům přiřítají. Patrně největší rozdíl v hodnocení své pozice při interakci s formálními strukturami byl mezi respondenty s trvalým pobytem (či občanstvím a azylem), kteří mají větší práva a možnosti, a těmi, kteří v ČR pobývají na vízum nebo dlouhodobý pobyt². Při neformální komunikaci a při zcela prvním kontaktu s člověkem je důležitá fyziognomie člověka a jeho čeština. Jak právní postavení, tak vzhled člověka a jeho jazyková kompetence určují, do jaké míry bude člověk považován za cizince a jaké to pro něj bude mít praktické důsledky.

Při výzkumu jsme zjišťovali, v jakých situacích se člověk cítí jako cizinec nejvíce. Respondenti uváděli různé zkušenosti, které měly jednotící prvek: ve chvíli, kdy se ukázalo, že je člověk cizinec, se začala situace problematizovat, zejména při hledání zaměstnání a podnájem. Nejednalo se o situace, kdy odlišné zacházení s cizinci ukládá zákon, naopak šlo často o chvíle, kdy lidé byli za cizince označeni, či jako cizinci rozpoznáni v situaci, kdy odlišné zacházení s cizinci není v žádné normě zakotveno, ani se formálně nepředpokládá.

„Jsem v současné době nezaměstnaný, hledám práci. Když prostě něco seženete na inzerát, nebo cokoliv, zavoláte a oni hned poznají, že jste cizinec a prostě hned vám řeknou, že je to obsazený.“ (Ivan³)

Jakmile dojde k označení za cizince, mění se podle respondentů podmínky vyjednávání o práci či bydlení. Ve výpovědích respondentů lze nalézt několik typů důsledků toho, že je člověk rozpoznán jako cizinec. Jedním je odmítnutí, o kterém referuje předchozí ukázka – jde o odmítnutí jakýchkoli úvah o další interakci, ať jde věcně o cokoli. Dalším důsledkem je podle respondentů zvýšení ceny za danou službu, respektive zhoršení finančních podmínek pro cizince.

„Když voláte, když sháníte podnájem, ..., vždycky je to: „Odkud jste?“ (...) když řeknete, že jste z té bývalé Jugoslávie, už je to trochu lepší. Kdybyste byl z Ukrajiny nebo Ruska, tak už je to teda hustý a opravdu ten nájem je vyšší.“ (Goranka)

Vědomí těchto nevýhodných důsledků plynoucích z toho, že jsou respondenti cizinci, vede ani ne tak k jejich nespokojenosti se životem v ČR, ale spíše k pocitům trpkosti a nespravedlnosti. Z těchto pocitů respondenti většinou nevycházejí při svých celkových hodnoceních svého života zde, ale promítají je logicky do svých očekávání vůči popsaným situacím, pokud se mají opakovat.

² Typů a účelů pobytu cizinců v ČR je mnoho a vyznat se ve všech právních a sociálních souvislostech možných kombinací je obtížné. V textu budu pro zjednodušení pracovat s pojmy trvalý pobyt (a pod ten budu zahrnovat i respondenty, kteří mají azyl, případně občanství) a dlouhodobý pobyt (kam budou zahrnuti respondenti pobývající v ČR na vízum nebo dlouhodobý pobyt). Tyto dva pobytové statusy jsou z hlediska práv a postavení cizinců v ČR zásadně odlišné, typy pobytu uvnitř těchto skupin jsou z hlediska našeho tématu dostatečně podobné.

³ Všechna jména respondentů jsou pseudonymy.

Identifikace cizince probíhá většinou v prvním okamžiku setkání, a tehdy se rozhoduje, jaký důsledek bude pro nositele označení „cizinec“ mít. Velice snadná je identifikace cizince v telefonu. Když byla popisována nějaká neúspěšná komunikace o práci nebo bytě, vždy šlo o kontakt telefonem.

„Opravdu dlouho mi trvalo, dokud jsem nenašla zaměstnání. Právě jak jsem odpovídala telefony, jak mi brali telefon, nebo já nevím, tak už viděli, že jsem cizinka, nebo slyšeli, tak.“ (Marina)

Citovaná respondentka je přesvědčena, že se o jejím přijetí nerozhodovalo věcně (tedy na základě její kvalifikace), ale že narazila na jakousi prvotní bariéru, kterou nepřekonalala proto, že byla cizinka. V telefonu se není možné prezentovat jinak než svým hlasem, jazykem a přízvukem – respondenti kritizovali fakt, že není důležité, co říkají, ale že je slyšet, že jsou cizinci. A protože v telefonu nelze přebít cizí přízvuk jiným rysem osobnosti, interakce je většinou neúspěšná.

„Když sháníte třeba podnájem a voláte, tak okamžitě si všimnou, že jste cizinka. Ten nájem je určitě větší, než by měl Čech.“ (Goranka)

Cizinec versus našinec

Dalším důsledkem označení za cizince je podle respondentů odlišné chování vůči cizincům, někdy popisované jako výrazné ochladnutí komunikace či omezení její spontánnosti. Respondenti zakoušejí to, že lidé mají potřebu zdůrazňovat, že respondent je cizinec, a legitimizovat tak odlišné chování vůči němu. Někdy bylo těžké zjistit, v čem se chování vůči cizincům konkrétně liší – respondenti jen vnímají, že přitahují pozornost určitých lidí, kteří specificky a negativně reagují právě na to, že jsou cizinci. Jde o různé poznámky nebo „pokukování“. Při takových projevech se žádný z respondentů necítil dobře.

„Já jsem teď jela ve dvoupatrovém autobuse, narvaný, žádný volný místo, teď jsme přijeli na česko-slovenský hranice, přišel celník, všem se podíval na tu občanku, můj (pas) vzal, začal listovat, z jedné strany, z druhé strany, na fotku se podíval, jestli není, jako... jestli jsem si to nenalepila, podíval se, vzal, a odnesl. Teď celý autobus na mě čekal, všichni na mě koukali, počkali jsme asi půl hodiny, přišel a dal mi ho. A všichni že jo, na mě... no a to, Ukrajinka, jo a to...“ (Jana)

Z některých výpovědí vyplývá, že z hlediska respondentů čím později se zjistí, že je člověk cizinec, tím lépe, protože druhého člověka pak neovlivní tak silně negativní reakce, která podle respondentů k identifikaci cizince patří. Další respondentka se snažila přijít na přijímací pohovor pouze po písemné dohodě, bez telefonování a zaslání životopisu.

„Já jsem věděla, že skončím, jestli ona slyší ten přízvuk a když uvidí v tom životopisu Bulharka, protože já jsem měla bulharské občanství, tak tím to skončí. A opravdu to skončilo.“ (Sofie)

V následující ukázce respondentka graduje vyprávění do explicitní formulace nerovného postavení cizinců, resp. Ukrajinců.

„Mně přijde hodně nepříjemný, když prostě se dozví, že jsem z Ukrajiny, tak vždycky u těch lidí, co mě neznaj, tak ... aha Ukrajinka, a už prostě ochlazení. A už takovej odstup, přesně a to je mně nepříjemný. (...) cizí člověk, když vás nezná a neví, jaký jste, tak ihned si stanoví předsudky. (...) No je to hodně nepříjemný, když jako lidi vědí, že jsem z Ukrajiny, tak ihned aha, Ukrajinka, jasně, tak už se chovají ke mně jak se psem, úplně.“ (Jana)

V celém předchozím oddíle textu používám pojem cizinec bez dalšího rozlišení, což není zcela přesné. Cizinec je komplexní kategorie, která není definovaná pouze státním občanstvím, ale také dalšími charakteristikami, které vedou k popisovaným reakcím. Důležitý je přízvuk a mateřský jazyk cizince. Rozhovory obsahují i přesvědčení respondentů, že když mluví špatně česky Američan, budou Češi reagovat lépe, než když rozpoznají ruský přízvuk. Jakmile je identifikován jazyk, může být cizinec spojen s určitým geografickým regionem nebo státem a podle toho na něj majorita reaguje. Respondenti mají primárně zkušenosti s tím, že lidé reagují negativně na „cizince z Východu.“ Zcela specifické postavení mají cizinci z Ukrajiny a Ruska, kteří mají z hlediska respondentů nejhorší obraz v očích občanů ČR. Když tedy respondenti hovoří o cizincích, většinou jsou míněni právě lidé pocházející ze zemí bývalé Varšavské smlouvy a dále států Asie a Afriky.

Ve všech případech, které respondenti vyprávěli o opakovaném kontaktu nebo interakci, se ukazovala existence určité prvotní bariéry mezi zástupci majority a jimi. Existuje jak ve formálních vztazích (při hledání práce přes inzeráty), tak ve vztazích neformálních či méně formalizovaných (mezi spolužáky, sousedy). Prvotní bariéra je spojena s chladnou reakcí a odmítnutím komunikace – jakmile je však tato bariéra překonána, cizinec je podle respondentů obvykle svým prostředím přijat a cítí se pak platným a rovnoprávným členem skupiny. Tuto bariéru považují respondenti minimálně za nepříjemnou, častěji za nespravedlivou či ponižující.

Zaměstnání - „V české firmě už práci nehledám.“

Zaměstnání je oblast, ve které respondenti velice často zakoušeli a tematizovali odlišné zacházení v porovnání s Čechy. Pobyt cizince v ČR závisí na existenci platné pracovní smlouvy. Kdyby tedy o práci z nějakého důvodu náhle přišel a nenašel okamžitě jinou, musí opustit území. Nejen cizinci, ale i zástupci nevládního sektoru (Tollarová 2006) a závěry výzkumů (Analýza 2005, Trh práce a cizinci 2006) považují tuto závislost pro cizince za silný zdroj nejistoty, obav o budoucnost a významnou překážku při vytváření subjektivního pocitu integrovanosti. I mezi našimi respondenty se téma nejistoty a stresujících prožitků plynoucích ze závislosti povolení k pobytu na trvání zaměstnání projevilo.

„A když já jsem tady, tak jsem závislá na tom, jestli mám práci nebo ne, protože když já práci nemám tak seberou mi vízum a vykopnou mě pryč. (...) já osobně cítím nejistotu, prostě já furt jsem vystresovaná, jsem nervózní.“ (Jana)

Podle výpovědí je velice obtížné se dostat přes úroveň lidí, kteří vyřizují odezvy na inzeráty a kteří nejčastěji cizince odmítnou – a to buď otevřeně proto, že je cizinec, nebo nepřímo.

„Já jsem měla problémy se změnou zaměstnání, a když jsem volala na ty anonce a na inzeráty, tak to jsem jako měla problémy kvůli tomu. (...) Ne, u zaměstnavatelů, ale na inzerátech, když jsem volala na inzerát v anoncích, nebo tak něco.“ (Marina)

„U mě byla taky zkušenost špatná a samozřejmě nikdo mi přímo neřek, že mě tam nechce, protože jsem Bulharka (...) Oni mě nepozvali ani na ten pohovor, takže nechtěli ani vidět, kdo jsem, a přesto si myslím, že jsem měla solidnou kvalifikaci, vzdělání a tak, prestižní školy a tak dále a opravdu nikdo ani nezavola, aby mě pozval na nějaký ten pohovor.“ (Sofie)

Cizinci s dlouhodobým pobytem, kteří jsou v ČR zaměstnáni, se shodují, že vyřízení všech formalit spojených se zaměstnáním, trvá zhruba půl roku a je byrokraticky dost náročné. Každý zaměstnavatel podle nich raději zaměstná Čecha (nebo občana EU), protože je to pro něj zásadně jednodušší.

„Oni říkají, my vás vezmeme, pokud během dvou měsíců se nepřihlásí Čech. Protože pro ně je to jednodušší. To znamená, že je to strašně komplikovaný. Než tohleto všechno vyřizovat, tak my počkáme, Čech dojde a když ne, tak už musíme (to vyřídit).“ (Nataša)

Někteří respondenti přesto reflektovali fakt, že někdo nepřijme cizince do zaměstnání, protože by s tím měl spoustu byrokratických potíží, s jistým pochopením – zřejmě proto, že sami vědí, co to skutečně znamená zajišťovat si mnoho povolení a papírů. Jako další překážku respondenti často uváděli právě dobu čekání, zda se na místo přihlásí český občan. Někteří se snažili Českou republiku hájit:

„A kdo přijde ve vašem státě a bude pracovat a ty nebudeš mít práci, tak ty sám budeš se zlobit, ne? To je všude tak.“ (Arevik)

Jiní toto opatření kritizovali. Přitom nezdůrazňovali, že respondenti ve skupinových rozhovorech postupně uváděli tvrdší podmínky – zvyšovali počet měsíců, kolik se musí čekat, zda se nepřihlásí český občan, nebo zvyšovali počet odmítnutí, když cizinec žádá o pracovní povolení. Interpretuji to jako důraznou kritiku podmínek omezujících a vylučujících cizince.

„Když zaměstná cizince, tak musí požádat na úřadu práce. Zaměstná o člověka, třikrát odmítnout nikoho, nebo pětkrát odmítnout nikoho a teprve potom požádat (nesrozumitelné).“ (Sergej)

Legální omezení sice platí pouze pro cizince s dlouhodobým pobytem za účelem zaměstnání, ale o obtížích najít v ČR zaměstnání hovořili všichni respondenti bez ohledu na pobytový status, dokonce i lidé, kteří již získali české občanství. Respondenti mají vesměs zkušenost, že pro cizince je velice těžké až nemožné sehnat práci u české firmy. Důvodů je podle nich více.

Vedle administrativní náročnosti (která je například u cizinců s trvalým pobytem ze strany zaměstnavatelů pouze předpokládaná, protože pro tohoto cizince většina omezujících úprav neplatí) je důvodem nepřijetí nedostatečná znalost češtiny. Zároveň někteří z respondentů zakusili, že odvolání na nedokonalou češtinu mohl být i zástupný důvod odmítnutí.

Trh práce je podle výpovědí respondentů rozdělen a z jejich hlediska je cizincům vymezen pouze určitý prostor (pohled zaměstnavatelů, který se s touto zkušeností zcela shoduje, přináší například zpráva Trh práce a cizinci, 2006). Respondenti v mnoha případech hovořili o tom, že u českého zaměstnavatele již práci nehledají a ti, kteří byli zaměstnáni, měli často práci právě v zahraniční nebo mezinárodní firmě. Podle jejich názoru a zkušeností Češi cizince spíše odmítají, kdežto jiní cizinci takové rozdíly podle státního občanství nedělají.

„Byla jsem na pohovoru, kde jsem později dostala práci. Byla jsem na pohovoru s Němcem a s Češkou, později jsem zjistila, že ten Němec byl pro, Češka proti, ale vzali mě a pak později jsem získala jednatelku té společnosti. Ale říkám, že ten první krok opravdu je a spoléhala jsem na to, že cizinci spíš ocení nějakého dalšího cizince, než Češi.“ (Viliana)

Někteří respondenti uváděli, že v zaměstnání zažili diskriminaci, a to jak při přidělování práce, tak ve finančním ohodnocení.

„Když člověk dostává plat, zhruba pětina od normálního platu, tak potom nemusím o ničem mluvit.“ (Larisa)

Odmítání cizinců a priori a horší pracovní podmínky respondenty rozhořčují a dotýkají se jich. Přestože o svých zkušenostech vyprávějí spíše klidně, často s humorem, považují to spíše za strategii, jakými se vypořádávají se situacemi, se kterými nesouhlasí. V humoru respondentů je hodně sarkasmu a snahy od problému se osobně odpoutat. Vzhledem k tomu, jak citlivě a živě na sebe respondenti při skupinových rozhovorech reagovali, zejména na ironické či sarkastické poznámky, na vyhrcování problémů do paradoxů, lze usoudit, že tyto problémy jsou pro ně velice aktuální, naléhavé a že se jich intenzívně dotýkají.

Úřady - „Jste cizinec? Tak to máte problém.“

Zkušenosti respondentů s úřady lze rozdělit do několika úzce propojených tematických okruhů. Respondenti považovali za nejdůležitější zejména přístup úřadů – tedy zejména jednání úředníků, organizaci práce na úřadech (zejména na cizinecké policii), konzistenci poskytovaných informací a některá ustanovení zákonů.

Cizinecká policie

Cizinecká policie se stala – podle očekávání – nosným tématem většiny skupinových rozhovorů. Cizineckou policii respondenti většinou kritizovali pro celkově nepřijemný až nepřátelský přístup k cizincům. Kritika vůči práci cizinecké policie se soustřeďuje hlavně do

Prahy, naopak v menších městech respondenti dle svých slov problémy, které znají z Prahy, nezažívají.

Respondenti podávají obraz o cizinecké policii jako o instituci, která na mnoha úrovních udržuje svou moc nad klienty, kteří jsou na ní závislí. Jde zejména o komplikovanost a neustálé změny legislativy týkající se cizinců, zejména zákona o pobytu cizinců. Cizinci mají jen malou šanci se vyznat a orientovat v neustále proměňované normě, která určuje podobu jejich pobytu a statusu na území.

„Já deset let už prodlužuji ten pobyt, ale ani jednou ještě nebylo, aby dva roky za sebou bylo stejný. ((všeobecný smích)) Každý rok je něco, ale jiného. A poslední rok (...) za dva měsíce jsem napočítal, že čtyřikrát byly změny. Za prvé změny ve formuláři, že modrý již neplatily, platily zelený, pak že musel člověk přinést jen pojištění VZP, i když zákon na dlouhodobý pobyt, člověk musí mít cestovní pojištění a VZP cestovní pojištění nedělá. Pak oni to odvolali a vrátili jak to bylo původně. A to bylo během měsíce nebo během dvou měsíců.“ (Volod'a)

Zákon o pobytu cizinců nechává určitou volnost správnímu uvážení policisty, jakou podobu mají mít dokumenty a náležitosti, které musí být doloženy k žádosti o vízum. Respondenti opakovaně vyjadřovali nespokojenost nad tím, že není jasné, jaké všechny „papíry“ a v jaké podobě mají předkládat. Zejména na tomto poli, kde zákon neurčuje přesný výklad, se odehrává podle zkušeností respondentů komunikace mezi policistou a cizincem, která především konstituuje vztahy rovnosti nebo nerovnosti. Jistá volnost výkladu o podobě náležitostí, které mají cizinci předkládat, vede jak k maximální přísnosti, tak naopak ke značné benevolenci, v závislosti na tom kterém policistovi. Někteří policisté si jsou patrně vědomi, že například prokázat finanční částku na pokrytí životních nákladů na území ve výši stanovené zákonem je pro většinu cizinců fakticky nesplnitelné. Ignorují proto skutečnost, že cizinci často prokazují cizí peníze.

„Kolikrát stačí jen ukázat něco, co vůbec nemusí být vaše. Oni chtějí třeba jenom ukázat peníze. Ukážu a zase je vrátím. Oni si je předávají ve frontě.“ (Nataša, Jana)

Někdy dokonce policisté doporučí, aby se věc řešila pomocí českého občana, kterému směřjí zřejmě důvěřovat více než cizinci.

„A pak (policistka) řekla úplně ideální věc, řekla, no tak přiveďte nějakýho kamaráda, nějakýho občana a my vám to uděláme na jeho jméno. Říkám, no dobře, ale tam je požadována ještě docela slušná finanční částka, on nemá peníze. To nevádí, jenom ukažte, že máte platební kartu.“ (Kát'a)

Z podobných projevů respondenti nutně vysuzují, že mnoho z byrokracie a přísnosti cizinecké policie a zákonů je spíše svévole některých úředníků než potřebný podklad pro vyřízení jejich věci. Kromě toho například řešení za pomoci českého občana, jak uvádí předchozí ukázka, vede cizince k přesvědčení, že nejsou považováni za dostatečně důvěryhodné.

Náročnost a komplikovanost podmínek cizineckého zákona a zároveň praktická možnost je nějak zjednodušit nebo dokonce obejít, může vést i k hledání cest, jak vyřešit některé situace nelegálně nebo na hraně legality. Pokud mají respondenti špatnou vlastní zkušenost s jednáním na cizinecké policii a zároveň existuje přijatelný způsob, jak policii obejít, pravděpodobně to udělají.

„Já už trvalej pobyt mám, už na cizineckou policii nikdy nepůjdu, pozvání nedělám, radši ušetřím peníze a dávám jim, protože ta víza se dá ještě přes ty cestovky, jo, jenom za peníze, takže pozvání je zbytečný, takže radši šetříme na ty cestovky. Jako (radši to) koupim. I když to je tak trochu nelegálně. Cizinecká policie je hrozná.“
(Nataša)

Vedle podmínek, které stanoví pro kontakt cizinců s cizineckou policií zákon, hovořili respondenti zejména o přístupu policie k nim jako k cizincům. Zejména v této oblasti lze respondenty rozlišit na dvě skupiny podle typu pobytu – na ty, kteří mají dlouhodobý pobyt a každý rok nebo ještě častěji jej musí prodlužovat, a na ty, kteří mají trvalý pobyt nebo dokonce občanství. Cizinci, kteří nemají trvalý pobyt, mají vesměs s cizineckou policií negativní zkušenosti, ti, kteří trvalý pobyt mají a vyřizují jen zřídka nerutinní záležitosti, ji nehodnotí paušálně negativně.

Mnozí respondenti prezentují vyřizování na cizinecké policii jako bezkonkurenčně nejhorší zážitek svého života v ČR. Respondenti mnohokrát opakovali, že se cizinecká policie k cizincům nechová jako k lidem.

„Co mně vadí na cizinecké policii, byl přístup. Tam nikdo mě nepovažuje za člověka.“
(Kát'a)

Jiní respondenti uváděli, že pro policisty jsou jen čísla, bezejmenné případy, nikdo. Za ponižující a nelidské považují respondenti hlavně fronty, ve kterých musí čekat na vyřízení své věci. Klienti policie jsou podle respondentů de facto nuceni přijmout nelidské podmínky, protože jinak by vůbec k vyřízení jejich věci nemuselo dojít. Proto někteří hovoří dokonce o boji o přežití, který musí absolvovat.

„Za prvé jim strašně chybí prostory, takže tam je strašně moc lidí na uzoučké chodbě, tam vydecháno, všichni jsou nervózní, všichni jsou zpocení, všichni jsou našťvaný. Rvou se, nadávají, škrábají se, kabelky trhají se, když se tam nacpou, prostě strašný, je to boj o přežití.“ (Jana)

Tento problém na pražských služebnách byl několikrát monitorován i zveřejněn (Analýza 2005, Morávek, Urban 2005, četné televizní reportáže), ale podle respondentů se stále nic nezlepšilo, i když policie například zavedla systém pořadníkových čísel.

Fronty se ovšem podle respondentů nestojí jednou, ale i několikrát – a to třeba i z čisté svévole úředníků, když se jednalo jen o drobný nedostatek, který jiní policisté řešili opravou na místě.

„Za maličkost tě vrátí zpátky do fronty a čekat další tři hodiny. To byly šílený fronty, normálně.“ (Goranka)

„Můžete vystát tu frontu a oni vám řeknou: jo, přijďte zítra, chybí vám tady ještě jeden papírek. Přijďte zítra v osm ráno.“ (Jana)

Respondenti hovoří o mnohahodinových čekáních, půldenní čekání považují za úspěch a perfektní průběh. Některé postupy policistů hraničí se šikanou cizinců a s velice tvrdým dokazováním moci.

„Já si pamatuji, jak jsme měli dlouhodobý pobyt na začátku, tak jsme každý rok museli prodlužovat. Vždycky tam chyběl nějaký papír, jestli je to oddací list, nebo je to rodný list, nebo to není přeloženo na češtinu, nebo já nevím. Každá kancelář měla svůj zákon. Tam vám pokaždé řeknou něco jiného a vždycky je to o papír navíc. To bylo šílený. Trvalo to takových pět šest let.“ (Goranka)

Nepříjemným doplňkem informačního chaosu, stresujících podmínek a neustálých změn je pro respondenty jednání některých policistů, které je často neslušné, vůči cizincům odmítavé a někdy i věcně neprofesionální.

„Já jsem dokonce jednou za těch třináct let, na cizinecký policii potkal slušnou holku, fakt. No, nebo vlastně dvakrát, tu samou.“ (Mate)

Kontakt s cizineckou policií umožňuje popsat vznik nerovností, které situují cizince do inferiorních pozic na mnoha úrovních. Pomínu-li již nerovnosti zakotvené v zákoně, jde hlavně o upírání úcty (výsměch, vracení do front, nucení k nelegálním praktikám), nucení k ponižujícímu jednání (boj o místo ve frontě, pocit, že jde o holé přežití v rozběsněném davu, noční čekání před úřadovnou), ignorování jiných časových a sociálních závazků klientů (zaměstnání, škola) a přímé ponižování. Tyto praktiky lze ve výpovědích respondentů sledovat v naprosté většině případů spojených s obdobím, kdy měli vízum nebo dlouhodobý pobyt, a byli tedy na prodlužování svého povolení k pobytu závislí. Popsaným jednáním cizinecká policie zdůrazňuje, že jsou na ní cizinci závislí, což lze také považovat za formu nerovnosti.

Úřady

Z hlediska zkoumání nerovností považuji za významné, že respondenti nespokojení s chodem úřadů popisovali komunikaci s nimi jako boj. Někteří vidí sebe a zástupce české státní správy na dvou stranách barikády. Oni sami by se však boji rádi vyhnuli, nicméně se cítí být k němu nuceni. Kdo měl s českými úřady dobrou nebo neutrální zkušenost, prezentoval ji často jako překvapení, jako něco, co nečekal.

„Já jsem byla v šoku z té paní, ta paní byla tak příjemná, že já jsem normálně z toho fakt nemohla. ((společný smích)). Já jsem přišla v polední přestávce, zařukala jsem,

úplně jsem tak jako čekala, že na mě vybafnou a budou na mě řvát. ... A ona věděla, že já jsem cizinka ... teď vzala všechny ty papíry, všechno mi tam vysvětlila, vyplnila, já jsem prostě odešla, já jsem tomu nemohla věřit.“ (Jana)

Asi největším praktickým problémem týkajícím se administrativy spojené s pobytem cizince na území je velké množství povolení a dalších dokumentů, které musí cizinci pravidelně obnovovat a na úřadech se jimi prokazovat (např. prodloužení víza, přihlášení k trvalému bydlišti nebo každoroční prodlužování platnosti živnostenského oprávnění). Většinou jsou tyto administrativně náročné procedury spojené pouze s dlouhodobým pobytem. To také respondenti reflektovali. A ti, kteří měli trvalý pobyt, často vyjadřovali uspokojení a uklidnění, že již nemusí každý rok něco prokazovat.

Profesionalita úřadů a přístupu úředníků ke klientům se netýká jen cizinců jako specifické skupiny, ale jedná se o celkové fungování státní administrativy. Respondenti v několika případech zažili nekvalitní práci nebo chybu úřadu. I když úřad chybu uznal, ale bylo zcela na nich, aby vše začali vyřizovat znovu.

„Takže jemu to (vízum) dali na dva měsíce. Ne na rok a na dva měsíce. A na dva měsíce. A znovu. Oni to spletli, oni se mu omluvili, ale musel to vyřizovat znovu.“ (Nataša)

Některé případy směřovaly až k fatálním důsledkům. Dvě respondentky popisovaly zkušenosti (v obou případech se jednalo o matriky), které mohly vést k ukončení jejich pobytu na našem území. Napravení této chyby trvalo déle než rok. Po tu dobu byly v naprosté nejistotě, co s nimi bude.

„Takže mám dítě, mimomanželské, a jeho otec určoval otcovství ještě v době těhotenství asi ve druhém měsíci, padesátkrát jsme se zeptali, byli jsme tam spolu, takhle za ruku, co potřebujeme na občanství, aby dítě mělo české. Všechno podepsat, stopadesátkrát jsme tam fakt byli, furt jsme tam chodili. (...) Dobrý, občanství měl, jo. Všechny doklady jsem udělala. Měl pojišťovnu, měl cestovní doklad. Já jsem si pak zařizovala trvalý pobyt, všechny doklady prostě. Přišel dopis, ne nějaké oficiální oznámení, nic, dopis. Vážená paní, omlouváme se, spletli jsme se při posouzení občanství vašeho syna, je to naší chybou, zapomněli jsme vám dát podepsat papír, že volíte české občanství a ne ruské. Uplynula lhůta tři měsíce od narození dítěte, takže to už podepsat nemůžete, takže české občanství už nemáte, vraťte všechny doklady, pojišťovna neplatná, takže (musíte zaplatit) všechny peníze včetně lékařské péče, včetně porodu, jo, prostě sociální dávky všechny vrátit, trvalý pobyt je neplatný. Byt jsem koupila taky jako na trvalý pobyt, takže to asi nemám, jo, prostě mi řekli, že bydlím rok a půl nelegálně, protože jsem jim představila falešné doklady, jo, že nikdy moje dítě českým občanem nebylo, obraťte se prosím na ruský konzulát (...) Dali mi potvrzení, že dítě ruské občanství nemá, nemělo ani mít nemůže, protože už mělo české a (dvojí) je zamezeno. S tím potvrzením jsem se vrátila na matriku. Co to je za blbost, řekla mi matrikářka. (posunek: a hodila to potvrzení do koše) ((smích)) Rok a půl jsem to vyřizovala, myslela jsem, že se zabiju spolu s dítětem, protože ani vrátit do

Ruska jsem se nemohla. Vyřešila to televize Nova. Obrátila jsem se na reportáž, ukazovali to v televizi. Okamžitě druhý den se ozvali z ministerstva vnitra, prosím vás, to je nějaká chyba, tady musíte vyplnit takovou žádost, za dva měsíce jsem to měla.“ (Nataša)

Úryvek je dlouhý, ale lze jej využít k tematizování více problémů, o kterých jsem již psala: na úřady se musí opakovaně, což je časově velice náročné. Je třeba mít mnoho potvrzení, potvrzení ze země původu navíc přeložená – to je opět organizačně a často i finančně náročné. To vše by respondenti považovali za sice obtěžující, ale zcela v pořádku, kdyby pak viděli, že jejich věc byla úspěšně vyřízena. Na základě jejich výpovědí lze ale usoudit, že považují přemíru byrokracie a požadavky na různá potvrzení spíše za formality, které je nutné splnit, ale které fakticky nejsou potřebné a mají spíše jen cizincům znepríjemnit život.

Další praktická omezení – „Jen s modrou kartičkou VZP!“

Velice významným omezením je pro respondenty omezená dostupnost zdravotního pojištění pro cizince s vízem nebo dlouhodobým pobytem. Tento problém je popsán již v Analýze (2005) a zlepšil se pouze částečně. Domnívám se, že skutečnost, že povinné zdravotní pojištění si mohou zařídit pouze zaměstnanci a nově i jejich nezletilé děti, hraničí s nespravedlností neslučitelnou s rozvinutým sociálním státem. Cizinci, kteří nejsou v ČR zaměstnáni, musí na cizinecké policii předkládat potvrzení o zdravotním pojištění. Na komerční zdravotní pojištění má ze zákona monopol VZP. Kromě toho, že toto pojištění je výrazně dražší než to povinné⁴, si pojišťovna vybírá, koho vůbec pojistí, navíc vyžaduje platbu na půl roku dopředu. Toto pojištění je pro mnoho cizinců z finančních a někdy i zdravotních důvodů nedostupné. A i když jej platí, setkávají se s odmítnutím na straně lékaře.

„To pojištění (...) je to dost drahé, zvláště pro cizince a i když zjistíte, jestli ten doktor má smlouvu s VZP, telefonicky si to ověříte, přijdete tam se zelenou kartičkou a oni řeknou: *Jo, ale tuto kartičku nebereme.*“ (Viliana)

Skutečnost, že jsou vyloučeni z povinného zdravotního pojištění, řeší cizinci dvěma způsoby: buď si koupí úrazové pojištění, které je levnější, cizinecké policii stačí, ale nepokrývá nic jiného než úraz. Nebo se nepojistí vůbec a budou hradit lékařské ošetření v hotovosti při každé návštěvě lékaře. To je v principu možné, ale někteří respondenti uváděli, že se v takových případech setkali s odmítáním a neochotou zdravotnického zařízení je ošetřit.

Goranka: „Dcera taky neměla pojištění ... se nějak řízla, krvácela. Tak jsem letěli do Motola, na pohotovost a ona tam málem vykrvácela. Já jsem tam úplně šlela. Já jsem se tam normálně pohádala na tý pohotovosti, protože neměla pojištění, tak samozřejmě že to zaplatím, že jde o život, že je to opravdu akutní. Prosím vás oni nabírali lidi, který přišli po nás, nabírali furt, my jsme furt museli čekat.“

Sofie: „Protože jste byli cizinci?“

⁴ Zhruba 2500 Kč měsíčně.

Goranka: „Ano na sto procent. I když to zaplatíte, počkejte, nemáte kartu pojišťovny, co si myslíte jen tak přijít, já jsem byla úplně šílená z toho.“

Negativní příhody s poskytováním zdravotní péče mají respondenti, kteří pobývali v ČR na vízum a nejsou z rozvinutých zemí. Všichni respondenti, kteří buď měli „normální“ zdravotní pojištění, nebo pokud šlo o cizince ze západu, kteří si zde dohodli zdravotní výkon na privátní praxi, byli s poskytováním zdravotní péče spokojeni.

Další omezení zakoušejí respondenti v komerční oblasti. Negativně vnímají, že nemohou vlastnit byt, koupit automobil nebo pořídit si mobil na paušál. Kdo nemá pobyt za účelem zaměstnání a povolení k zaměstnání, nemůže v ČR pracovat (například student si při studiu nemůže přivydělat brigádou). V bance je obtížné dostat úvěr, někde dokonce i založit konto. S některými produkty jsou spojeny bonusy, odměny. Ty podle respondentů pro cizince také nejsou.

„Banky třeba, to byl takovej student plus, nebo tak se to jmenovalo, konto, účet u České spořitelny. Když otevře student konto, tak když končí s červeným diplomem, tak pak získá nějaký peníze. Tak cizinci tohle právo neměli. Já jsem si to chtěla otevřít a oni řekli prostě, že ne, že mi to neotevrou.“ (Jana)

Status cizince podle respondentů přináší i problémy drobné a obtěžující, které cizincům život komplikují, zdražují a ztěžují jim oproti jmenovaným skupinám přístup k některým možnostem současné české společnosti.

„Tak říkám mateřskou školu, nemocenský list vyřizování, úplně všechno, vedení daně, já nevím, se vším všudy je problém, všude musíš platit, zaplatit, když to neuděláš, tak to nemáš.“ (Valentina)

Někteří respondenti předkládají stabilní obraz o postavení cizinců jako lidí s podřadným postavením, kteří musí – zejména ve srovnání s Čechy – překonávat mnoho obtíží. Když hovoří o častějším placení za úkony, o vyšší finančních částek, ale i o frontách, boji s úřady a obtížném zjišťování podmínek, vytvářejí obraz cizince jako člověka, který žije v podmínkách na hranici splnitelnosti, ale i snesitelnosti a důstojnosti.

Závěr

Respondenti sami nehovořili o nerovnosti, a tento pojem lze přiřadit jen některým skutečnostem uváděným v průběhu rozhovorů. Naopak většinou měli spíše tendenci prezentovat sami sebe jako lidi, kteří žádné problémy nemají, s obtížemi si jsou schopni dobře poradit, případně se přes ně přenést. Legimitu zkoumání nerovností ale potvrzuje široká škála, velká četnost a i teoretická saturace výskytů srovnávání situace respondentů a někoho jiného, případně odmítání situace cizinců. Respondenti svou pozici srovnávali se třemi protějšky. Jednak šlo o občany ČR, vůči kterým jsou cizinci často v nevýhodné pozici, aniž by asymetrie měla z hlediska respondentů zřejmý racionální důvod. Dalším polem pro srovnání jsou cizinci samotní mezi sebou. Další srovnávání už není na úrovni skupiny lidí –

respondenti zde abstrahují od státního občanství či jiných formálních a symbolických rozlišovacích znaků a odkazují se k pojmu člověka obecně, tedy k jakési etické maximě.

Z analýzy je zjevné, že cizinci jsou u nás v mnoha ohledech v nerovném postavení nejen z hlediska právních úprav (z nichž řadu respondenti považují za legitimní), ale i v mnoha dalších ohledech. Praktické nerovnosti spočívají v komplikovanosti vyřizování administrativních záležitostí a ve větší náročnosti na čas i peníze, zejména pro cizince s dlouhodobým pobytem. Některé podmínky (finanční jistiny, mnohahodinové fronty) jsou splnitelné často jen za cenu ztráty důstojnosti nebo finanční ztráty, v případě, když si zaplatí někoho, kdo danou podmínku splní formou služby (vystojí frontu, půjčí peníze).

Podle zkušeností respondentů se někteří cizinci setkávají s odmítáním, ponižováním, upíráním úcty a šikanou, které jsou pro ně traumatizující a stresující. Dalším analyticky nosným tématem je konstrukce sebe sama jako člověka bez problémů. O všech problémech, odmítání či ponižování hovořili respondenti teprve poté, co prohlásili, že nemají žádný problém a že si na nic nemohou stěžovat. Analýza kontrastů v těchto výpovědích může přinést další pohled na nerovné postavení cizinců, na to, jak tyto nerovnosti cizinci vnímají a jak se s nimi vypořádávají.

Literatura:

Analýza postavení cizinců dlouhodobě žijících v ČR a návrh optimalizačních kroků. in: Usnesení vlády ČR č. 5 z 5.1. 2005

BARŠA, P./ BARŠOVÁ, A. (2006): Česká republika jako přistěhovalecká země. Policy Paper. Praha: Ústav mezinárodních vztahů. <<http://www.iir.cz/display.asp?ida=138>> [accessed 21.2.2006]

GRYGAR, J./ČANĚK, M./ČERNÍK, J.(2006): Vliv kvalifikace na uplatnění a mobilitu na českém trhu práce u migrantů ze třetích zemí. Závěrečná zpráva z výzkumu.

MORÁVEK, J. /URBAN, J. (2005): Uplatňování cizinecké legislativy v praxi: závěrečná zpráva z výzkumu.

TOLLAROVÁ, B. (2006): *Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace?* Biograf (39)

TOLLAROVÁ, B./STEHLÍKOVÁ, E./BITRICH, T./VODOCHODSKÝ, I./DYMEŠ, P./PALEČEK, J. (2006): *Trh práce a cizinci*. Zpráva z výzkumu realizovaného jako součást projektu společnosti Technologický park Chomutov, v.o.s. Trh práce a cizinci

Zákon č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů